

אני קהלת

יעקב מדן

יואל בן-נון

אני קהלת

מקהלת קולות בדמות אחת

Yoel Bin-Nun and Yaakov Medan
I am Kohelet: A Chorus of Voices

© כל הזכויות שמורות ליואל בן-נון וליעקב מרן, 2017

עורך אחראי: ראובן ציגלר
עורכת משנה: תמי מגר
עריכה: משה גרוס
הגהה: אייל פישלר
עימוד: שמעון בן-שחר
עיצוב העטיפה: דניאל גדלביץ'

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
www.maggidbooks.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 3-222-226-965-978 ISBN
נרפס בישראל תשע"ז 2017 Printed in Israel

"ותפארת בנים אבותם"

(משלי י"ז, ו)

"ופרקו נאה... וקולו נעים ומעורב בדעת עם הבריות"

(תפילת שליח ציבור לימים נוראים)

ספר זה מוקדש

לעילוי נשמתו ולזכרו המבורך של

החזן דוד בן יוסף חיים בדנר ע"ה

DAVID BODNER ז"ל

בהוקרה באהבה ובגעגוע אין קץ

אשתו פייגה, ילדיו משה שרגא וסימה גולדה

נכדיו נכדותיו וניניו

רעננה - ברוקלין

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
1	פשר קהלת / יואל בן־נון
71	קהלת כמקהלת קולות בתוך דמות אחת / יואל בן־נון
	האדם ותכליתו -
109	ארבע נקודות מבט מתוך ספר קהלת / יעקב מרן
171	קריאת מגילת קהלת בחג הסוכות / יעקב מרן
193	מדרש עלילה - רקע למערכות קהלת / יואל בן־נון

פתח דבר

לפני כיוכל שנים קם באלון שבות בית מדרש ישיבתי לעיון בתנ"ך, יחד עם ישיבת הר עציון בראשית דרכה. בית המדרש קם בעידודו ובברכתו של הרב יהודה עמיטל (זצ"ל), ראש הישיבה המייסד. בין השאר, לימדתי קהלת. חיפשתי את הפתרון ואת הפשר לחידת קהלת בדרך המאפיינת את התורה ואת המקרא בכלל, בדרך של מקהלות.

מסורות לא עברו מדור לדור על ידי ספרים מקודשים או טקסטים כתובים מכל סוג שהוא. אין פירוש הדבר שלא היו ספרים כתובים. נהפוך הוא! הספר הכתוב נשמר לעדות, ממש כמו שטר, חוזה, ברית. גם הקריאה בספר במעמדים מיוחדים ויוצאי דופן הייתה קריאה של עדות וקבלת ברית¹, אך לא קריאה של לימוד ושמירת מסורת. לכן, גם הגבהת ספר התורה ופתיחתו לעיני העם² היא מעיקר תפקידו ושימושו של הספר הקדום, ספר הקודש. הלימוד היה בשינון

1. כמו בהר סיני, ראו שמות כ"ד ז; וקריאת 'הקהל' דברים ל"א כד-כו.

2. ראו נחמיה ח' ה.

"השירה"³ שלימד משה לבני ישראל "שימָה בפייהם" (דברים ל"א ט). המסורת עברה בשירת מקהלה!
במקהלות פָּרְכוּ אלהים (תהילים ס"ח כז).

הרוצה לדעת את המעיין שממנו שאבו אבות אבותינו, ייכנס לבית כנסת של יוצאי תימן, ויקשיב כיצד הם קוראים את 'שמע', יחד כולם באהבה, בלי שגיאה וטעות, וכיצד הם חוזרים ומכינים ביום שישי שניים מקרא ואחד תרגום: הקורא קורא פסוק, הקהל כולו עונה לו, ואז מתרגמים ומסבירים (כל תרגום הוא גם ביאור).

אחד מחשובי החוקרים במקרא בדור הקודם היה פרופ' משה דוד קאסוטו. הוא היה גם אחד היחידים שהבינו כי העמים העתיקים שרו שירות מקהלה גדולות, ולפיכך ניסה לשחזר ברקע הסיפורים שבמקרא שירות-עלילה קדומות⁴ (כמו 'שירת הים' ו'שירת דבורה'), כמו שהיה נהוג במקומות רבים במזרח הקדום. אולם לפי דעתי, אין צורך לחפש ולהמציא שירות-עלילה קדומות, כי המקרא כמות שנמסר לנו, גם הסיפורים וגם פרשיות חוק ומשפט, כולם נאמרו במקהלה, וכך שוננו ונמסרו במסורת הדורות, עם המוזיקה המתאימה לכל סוג של יצירה.

אם כך הוא הדבר במקרא כולו - קל וחומר שהוא כך במגילת קהלת. שהרי שמה של המגילה מעיד עליה יותר מכול. לא רק שדברי קהלת בן דוד נאמרו בהקהל (קהלת רבה פרשה א' ב), ולא

3. על הדעות השונות במקהלת השירה, איך עונים אחרי הקורא, ראו משנה סוטה ה' ד; תוספתא סוטה ו' ב; בגמרא שם ל ע"ב; ובתוספות שם ד"ה רבי נחמיה; על דרכי קריאת ההלל ראו סוכה לח ע"ב ופסחים קיז ע"א.
4. משה דוד קאסוטו, ספרות מקראית וספרות כנענית, כרך א', ירושלים תשל"ב, עמ' 62-90.

רק שהחכמה נקהלה בו (רש"י וראב"ע לקהלת א' א), אלא שדבריו עצמם הם מקהלת קולות, דרמה של ויכוח בתוך דמות אחת, מונולוג דרמטי.

ויכוח נוקב בין דמויות שונות אנו מכירים בספר איוב, שהוא יצירה מקראית-קלסית. הדמויות של איוב ושלושת רָעִיו, ודמותו של אליהוא החותם את הוויכוח, מתוארות ומוגדרות היטב, ודבריהם תחומים ומוברלים זה מזה. לעומת זה, מגילת קהלת היא יצירה מקראית פוסט-קלסית, כי לא ברור איזה קול מדבר היכן, ואיזה קול יעננו.

בשלב ראשון שאלתי את עצמי, האם יש במקרא תופעה של ויכוח בקולות שונים מתוך דמות אחת? כאשר מצאתי בתהילים (ל"ו ב)⁵: "נָאֵם פֶּשַׁע לְרָשָׁע בְּקֶרֶב לְבִי..." נחה דעתי. יש במקרא לא רק ויכוחים בין דמויות שונות, אלא גם ויכוחים פנימיים בין קולות שונים בנפש אחת, בדמות אחת.

כבר חז"ל עמדו על הסתירות החריפות שבקהלת, ואמרו (שבת ל ע"ב): "בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרים זה את זה". כדי שהספר יהיה מובן אפשר לנסות ליישב את הסתירות, כמאמצי המפרשים, אך אני הסברתי אותן כוויכוח פנימי בין קולות שונים, ומצאתי ארבעה קולות שונים במגילה.

אחד מראשוני התלמידים בישיבת הר-עציון ובבית המדרש הישיבתי לעיון בתנ"ך שצמח מתוכה היה הרב יעקב מרדך, כיום אחד מראשי הישיבה. הוא קיבל בהתלהבות ובסערה המאפיינים אותו את רעיון הוויכוח בין קולות שונים בנפש סוערת אחת, וכדרכו המשיך

5. סערה נפשית דומה והתמודדות פנימית בין קולות שונים (באותו נושא של הצלחת הרשעים) יש גם בתהילים ע"ג, במיוחד בפסוקים ב-ג; יב-יז; כח.

לפתח את הכיוון הפרשני הזה לפי הבנתו שלו. לימים נסתעפו הענפים וצמחו, כל אחד בנתיבו. ייתכן שהסברו של הרב יעקב מדין אולי קרוב יותר לדרך שבה לימדתי אז את חלוקת הקולות. אחרי שנים רבות מצאתי שכבר קדמנו בכיוון זה ר' יצחק עראמה, בעל 'עקדת יצחק', וגם אפיון הקולות ומספרם דומה (4), אך חלוקת המגילה וגם הסגנון ודרכי הפירוש שונים מאוד. כאשר ביקשו הרב גד וחנה לוי מקרני שומרון להציב זכר לבנם (שילה לוי), שנפל באסון המסוקים, והחליטו להקדיש את הספר למצוות הסוכה, ששילה ז"ל דבק בה במסירות גם בשירותו בלבנון, זכר הרב גד לוי את שיעורי קהלת, וביקש שאכתוב את מאמרי 'פשר קהלת' לספר הזיכרון 'סוכת שילה'⁷. ראיתי בכך מילוי חובה של כבוד, וכתבתי כעין מבוא לפירוש המגילה.

בשנים שלאחר מכן הוספתי ותיקנתי בו דברים, וחשבתי שיבוא יום ואולי יזכני ה' לכתוב פירוש מלא למגילה.

בקיץ ה'תשס"ט נחה עלי רוח יצירה והבנתי שאין צורך בפירוש נוסף על כל ספרי הפירושים שנכתבו, ונדרש רק להגדיר מי אומר מה. כך ישבתי חודש ימים וסידרתי את המגילה כמקהלת קולות, בציון הדמויות המדברות בכל פסוק ובחלוקה לשש מערכות. הוספתי פירושים אחדים לביטויים ייחודיים במגילה ורעיונות אחדים לבימוי קהלת כמחזה - ויכוח מקראי בתוך נפש סוערת - שניצב לפנינו

6. ר' יצחק עראמה חי בספרד, ובסוף ימיו יצא בגירוש ספרד לאיטליה. הוא הרבה לכתוב על היחס שבין התורה לפילוסופיה (בדרך שונה מזו של הרמב"ם). 'עקדת יצחק' על פרשיות התורה הוא חיבורו העיקרי, והוא כתב גם פירוש על חמש מגילות. פירושו לקהלת מופיע בסוף כרך דברים של עקידת יצחק, מהדורת פרעסבורג, ירושלים תשכ"א.

7. סוכת שילה - אסופת מאמרים לסוכות וקהלת, ירושלים תשס"ב, עמ' 199-227.

במלוא החיוניות האקטואלית והרלוונטית לכל הדורות, ובייחוד לדור הזה.

אחרי ניסיונות אחדים של קריאה בציבור בקולות אחדים לפי המחזה, שוכנעתי לגמרי בכוח העצום של מקהלת הקולות להסבר המגילה.

לבקשת אחדים מן השומעים הוספתי גם מדרש עלילה סיפורי. מדרש זה מתאר בדמיון את מאבק הירושה בסוף ימי שלמה, מתוך ידיעת השבר העמוק, שיגרום בסופו לפילוג המלוכה. צלו של מאבק זה מרחף במגילה כבר במערכה הראשונה: "ושנאתי אני את כל עמלי שאני עמל תחת השמש, שְׁאֲנִיחֶנּוּ לְאָדָם שִׁיחִיה אַחֲרָי. ומי יודע החכם יהיה או סֶכֶל, וְיִשְׁלֹט בְּכָל עַמְלֵי שְׁעַמְלָתִי וְשַׁחֲמָתִי תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ, גם זה הבל. וסבותי אני לִיֵּאֵשׁ אֶת לְבִי עַל כָּל הַעֲמַל שְׁעַמְלָתִי תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ" (קהלת ב' יח-כ).

לא כל השומעים התלהבו ממדרש העלילה, הקושר את המגילה לסיפור ההיסטורי שבספר מלכים, אבל הרב יעקב מדן תמך מאוד בכיוון הזה.

מאז, ביקשתי "למצא דברי חֶפְזִין, וְכָתוּב יִשָּׁר דְּבָרֵי אִמְת", ובלו "עֲשׂוֹת סִפְרִים רַבִּיה... וְלִהְיֶה הַרְבֵּה יִגְעַת בְּשׂוֹר" (קהלת י"ב י, יב), וכללתי בחיבור קטן זה את מאמר ההקדמה המתוקן, את מדרש העלילה ההיסטורי, וכמובן את המגילה עצמה, מסודרת ומחולקת לפי הקולות.

"שִׁבְתִּי וְרָאָה תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ כִּי לֹא לְקָלִים הַמְרוֹץ וְלֹא לַגְּבוּרִים הַמְלַחֲמָה וְגַם לֹא לַחֲכָמִים לַחֵם וְגַם לֹא לְנִבְנִים עֲשָׂר וְגַם לֹא לַיִדְעִים חָן... (שם ט' יא), וביקשתי מאת הרב יעקב מדן, תלמיד כחבר, לכתוב גם את החלוקה שלו לקולות השונים ולהוסיף לה הסבר נאות. על אף העומס הכביר המונח על כתפיו, הן כראש ישיבה והן

כראש משפחה, פינה לי כמה מן הלילות "אשר לא שָׁכַב לְבוֹ" (שם ב' כג), והרי הם כלולים בחוברת זו, כי "טובים השנים מן האחד, אשר יש להם שכר טוב בעמלם" (שם ד' ט).

מעתה, הקורא החי ייתן את לבו לדעת ולתור, ולבקש חכמה וחשבון, ויבור לו בין קריאת הקולות שלי לבין זו של הרב יעקב מדן, ואולי יקיים בנו "טוב אשר תִּאָחַז בזה, וגם מִזה אל תִּנָּח את ירך, כי ירא אלהים יֵצֵא את פְּלִמ" (שם ז' יח). אך אנא יזכור כי כל הדברים האלה "נִתְּנוּ מִרְעָה אֶחָד" (שם י"ב יא).

יואל בן-נון

אלון שבות

ל' בסיוון ה'תשע"ב

במהדורה זו אנו יוצאים מן השלב ההכרחי של גישוש וניסוי (בחוכרת שהוצאתי בהוצאה עצמית), ובאים להיכל הספר בהוצאת מגיד-קורן, ביוזמתם הברוכה של המנכ"ל יהושע מילר, ושל יו"ר המערכת, הרב ראובן ציגלר, ובעריכתו הדייקנית של ר' משה גרוס, ובהגהתו הקפדנית של ר' אייל פישלר.

תודה מיוחדת למשפחת בדנר מרעננה, שראתה בהוצאת הספר חשיבות מיוחדת להנחלת העיון בתנ"ך, והשקיעה בהוצאה זו תרומה משמעותית לזכרו של אבי המשפחה, החזן דוד בדנר ז"ל.

ערכנו מחדש את מאמר המבוא שלי 'פשר קהלת' בהרחבת דברים, בשינוי סדר ובהסברה ברורה יותר, וכתבתי מחדש את 'מדרש העלילה' ההיסטורי בשילוב הפסוקים מן המגילה, ושבהם רמזים רבים לסוף ימי שלמה "בן דוד", רמזים שאפשר לטוות מהם עלילה היסטורית בסיוע הדמיון היוצר - מי יֵשֵׁב על כסא שלמה המלך, אחריו, "ומי יודע, החכם יהיה או סָכָל (?) וישלֵט בכל עמלי, שעמלתי ושחכמתי תחת השמש... וסבותי אני לַיֵּאֵשׁ את לְבִי... " (ב' יח-כ). בעצת חכמה של העורך סידרנו את 'מדרש העלילה' בסוף הספר כיצירה (תמציתית) בפני עצמה.

הרב יעקב מדן הוסיף למהדורה זו את מאמרו על הקשר בין קריאת קהלת לבין חג הסוכות, מתוך ספרו 'המקראות המתחדשים' (אלון שבות תשע"ה). גם מאמרו של הרב מדן נערך מחדש. ואולם, המאמץ העיקרי שלי היה בקריאה מחודשת של קהלת כמחזה שיש בו ארבעה קולות. כדי לבחון מחדש את כל פרטי הוויכוח בין הקולות בנפשו של "אני קהלת" קראתי שוב ושוב מתוך נכונות פנימית לשנות, אם אחוש צורך בכך, או אם יובנו פסוקים אחדים טוב יותר כאשר נשמעם מפי אחד הקולות האחרים.

לא מצאתי שום צורך לשנות דבר בחלוקת הקולות הדוברים במחזה, כמו שנתבאר לי בסערת נפש גדולה בקיץ ה'תשס"ט. אני מודה מאוד להוצאת מגיד-קורן שנתנה לי הזדמנות לבדיקה מחודשת, אשר ממנה יצאה המגילה כמחזה בדיוק כמו בראשונה, בתוספת מבוא קצר.

כאן המקום להיענות לבקשת העורך, ולהסביר כבר בפתח דבר: מדוע מחזה?

כל הניסיונות שנעשו מאז ימי חז"ל לפרש את קהלת כרצף הגיוני, קוהרנטי, של יצירה ספרותית שלמה, נכשלו. קהלת סותרת את עצמו שוב ושוב, וכל מאמצי המדרש וההרהורים הפילוסופיים אמנם הפיקו הרבה רעיונות יפים אבל לא הצליחו להציב, על דרך הפשט, יצירה שלמה בעלת תכלית מובנית והיגיון רצוף.

המחזה הולך בדרך הפוכה. הסתירות הן הן ליבת היצירה האחת, שעיקרה ויכוח דרמטי, לא בין אנשים שונים, אלא בין קולות שונים בנפש אחת, היא נפש האדם הניצבת עם חכמתה ומעשייה והנאותיה מול המוות, באין מוצא ובאין דרך לדעת "מה טוב לאדם בחיים... אשר מי יגיד לאדם מה יהיה אחריו תחת השמש" (ו' יב).

קל מאוד להבין ולהסכים עם הרעיון הבסיסי של ויכוח בין קולות שונים, ואולי גם להסכים על מספר הקולות ועל המאפיין כל אחד מהם. הרבה יותר קשה לקרוא מחדש את המגילה ולשמוע בתוכה את הקולות השונים בחלוקה מדויקת. הוכחה ברורה על כך היא החלוקה השונה בקריאתו של הרב מדן (שכנראה דומה לחלוקה אשר לימדתי אני בתחילת הדרך, בשיבת הר עציון).

נוסף לכך, הציע בני אליעד לקרוא פרקים אחדים במקלה משותפת של כל הקולות, וכך לתחם את חלקי המגילה בקריאה יותר דרמטית. הבאתי את הצעתו זו בהערה בתחילת המגילה (א' יא).

עם כל ההבדלים בין הצעות הקריאה של המחזה, העיקר הוא בעצם הגילוי של קהלת כמונולוג דרמטי, שמתנהל בו ויכוח בין קולות שונים בנפש אחת. כמובן, היצירה המופלאה הזאת איננה אלא יצירתו של קהלת, החתומה בחותם המקראי, ואנו רק משתדלים לפרש אותה בענווה.

יצירה זו
וכל הכלול בה,
אני מנבכי לבי
לא הגייתה.

ברוך השם שחנני דעת,
נטע בי בינה,

נתן בי נשמת חיים,
והאיר את עיני למצוא מפתחות
נבכי המקהלה בנפש קהלת, שירת יראת אלוהים.

אלון שבות
אדר ה'תשע"ז

פשר קהלת

יואל בן־נון

אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב:
בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת¹, מפני שדבריו סותרין זה את זה?²,
ומפני מה לא גנזוהו?
מפני שתחילתו דברי תורה, וסופו דברי תורה.
תחילתו דברי תורה, דכתיב:
"מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמל תחת השמש"?! ...
סופו דברי תורה, דכתיב:
"סוף דבר הכל נשמע -
את האלהים ירא ואת מצותיו שמור, כי זה כל האדם"!!! ...
(שבת ל ע"ב)

1. הכול מודים שהיה פולמוס נוקב על שמירת קהלת במקרא בין חכמי המשנה ביבנה שאחרי החורבן. ראו משנה ידיים ג' ה, תוספתא ידיים ב' יד, וכן במשנה עדויות ה, ג, שם זו מחלוקת בית שמאי ובית הלל. בית שמאי חתרו להוציא את קהלת, אך התקבלה דעתם של בית הלל להשאירו. ההכרעה נפלה בו ביום שמינו את רבי אלעזר בן עזריה לנשיא. לפי המדרש (קהלת רבה פרשה א' ד, ופרשה י"א ג), החכמים רצו לגנוז את קהלת מפני שדבריו מטים לצד מינות. החריגות הלשוניות בקהלת מבוארת בקיצור באנציקלופדיה מקראית (ערך קהלת), כרך ז, עמ' 72; ראו גם אבא בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, תל־אביב תשכ"ז, עמ' 77-80; ובמבוא לדעת מקרא (מרדכי זר־כבוד), עמ' 13-18.
2. לדוגמאות מובהקות של סתירות בקהלת ולכיווני פתרון, ראו ראב"ע לקהלת ז' א; וראו במבוא לדעת מקרא (מרדכי זר־כבוד), עמ' 24-39.

אחרי ניסיונות רבים לפרש את הסתירות בדרך המדרש שבגמרא ובררכים אחרות, הגעתי (בחסדי ה' עליי) למסקנה שבמגילת קהלת מתנהל ויכוח שסופו 'דברי תורה', כלומר יראת אלוהים ושמירת מצוותיו, ו"סוף דבר" זה הציל אותו מגניזה. אבל מי הם המתווכחים? יש במגילה שני סגנונות של דוברים: "אני קהלת", שמדבר בגוף ראשון, ודובר שמדבר בגוף שני: "שָׁמַר רַגְלָךְ כַּאֲשֶׁר תִּלְךְ אֶל בֵּית הָאֱלֹהִים" (ד' יז); "... כִּי אֵת הָאֱלֹהִים יִרָא" (ה' ו); "אֵל תִּבְהַל בְּרוּחַךְ לְכַעֵס ... " (ז' ט); "שֶׁלַח לַחֲמֶךְ עַל פְּנֵי הַמַּיִם ... " (י"א א). במבט ראשון היה אפשר לקבוע כי יש שני דוברים במגילה: ה'אני' המיואש והמתוסכל מול המוות, המעמיד בספק את כל מעשי האדם וחכמתו, ומולו יועץ חכם ומפוקח המוביל בהדרגה אל "סוף דבר" (אך עיקרי דבריו מופיעים כבר בפרק ה'). אלא שמבט מעמיק יותר מגלה יותר מקול אחד בכל סגנון, כי ה'אני' לפעמים פועל, לפעמים מתבונן ולפעמים מבקש ליהנות, ואילו המדבר בגוף שני לפעמים מעמיד בראש את החכמה, הקובעת 'איזון ראוי' גם ליראה: "טוב אשר תאחז בזה, וגם מזה אל תנח את ירך, כי ירא אלהים יֵצֵא את כְּלָם" (ז' יח), ומיד אחר כך הוא מתייאש ומפנה מקום ליראה: "כל זה נְסִיתִי בַחֲכָמָה, אִמְרַתִּי אַחֲכָמָה, וְהִיא רַחוּקָה מִמֶּנִּי; רַחוּק מֵהָשִׁיחַ, וְעָמֵק עֲמֹק מִיִּמְצָאֵנוּ" (ז' כג-כד). בשני הפרקים האחרונים (י"א וי"ב) נאלם ונעלם כליל סגנון ה'אני', אך הדובר אינו דוגל עוד בחכמה, אלא ביראת האלוהים, שרק היא יכולה לומר דבר משמעותי אל מול המוות.

מכל זה התגבשה אצלי המסקנה, שיש ארבעה קולות בוויכוח הזה: 'הַעֲמָל', 'הַחֲכָם', 'הַנְּהַנֵּת', ומולם מופיע במהלך הוויכוח (המתווכח!) קולו של ירא האלוהים, שנשאר לבסוף לבדו מול המוות. העמדת כל הערכים במבחן אל מול המוות, והשאלה מה יעשה

בכל עמלי וחכמתי ה"אדם שיהיה אחרִי" (ב' יח), היא אחת ההוכחות למבנה מתוכנן מראש, שהמוות נוכח בו מתחילה ועד סוף. בהתחלה שולט סגנון ה'אני', ועמו הייאוש, ולבסוף, דווקא בתיאור הגסיסה והמוות, משתלט סגנון גוף שני יחד עם יראת האלוהים.

לפי ההסבר המוצע כאן, הבעיה הגדולה היא שאין במגילה תיחום ברור של הדוברים, וגם לא אפיון של דמויותיהם, בניגוד ברור לספר איוב, שעם כל הקשיים בו, ברור מי מדבר בכל שלב ומה המאפיין של כל דמות. גם נבואות יחזקאל וזכריה וחזיונות דניאל קשים להבנה, אבל מגמתם ברורה ובדרך כלל ברור מי המדבר בכל שלב. ואילו בקהלת אנו ניצבים לפני חידת הדובר בוויכוח כמו אל מול קיר חלק, וקשה מאוד למצוא מפתח שיבאר לנו זאת.

נפתח בניסיונות השונים לפתרון החידה שנעשו במהלך הדורות.

א. לדמותה של המגילה

לפירושה של המגילה רווחות שלוש תפיסות עקרוניות.

I. דרך הפרשנות המדרשית וההגותית, בין זו שבנויה על מדרשי חז"ל (קהלת רבה ורש"י) ובין זו הבנויה על מדרשים והסברים פילוסופיים (ראב"ע וספורנו). דרך זו מפשטת ומיישרת את ההדורים. אמנם היא דוחקת ומוציאה כתובים רבים מפשוטם, אך היא מחזירה את קהלת לחיק המקרא, הבטוח והיציב, בעל המגמה הברורה. פסוקי הסיום – "סוף דבר הכל נשמע, את האלהים ירא ואת מצותיו שמור, כי זה כל האדם" – נפרשים תחת המגילה כולה, מיישרים ומייצבים אותה ונוטלים את העוקץ השלילי, הספקני, ואולי אף הכפרני שממלא אותה, לכאורה.

כבר במבט ראשון נראה כי דרך זו רחוקה מפשט המקרא, שכן היא נראית כאונסת את הכתובים מתוך מגמה של עצירת הביקורת והספקנות מלחדור לתוך המחנה. כדי לבסס דרך זו וגם לסלק את תחושת ה'אונס' המגמתית יש צורך במאמץ גדול בשילוב עם עמקות פרשנית. מאמץ כזה עשה פרופ' מרדכי זר-כבוד (ז"ל) בפירושו הנמצא (ברובו המכריע) בסדרת 'דעת מקרא'.

II. הדרך הביקורתית פועלת בצורה דומה, אך בכיוון הפוך³. היא מוציאה מן המגילה המקורית את מה שאינו מתאים לנימה השלילית והספקנית של דברי קהלת 'ברובד הבסיסי', וכמובן את האפילוג ובו פסוקי "סוף דבר" עמוסי המסקנה הסופית של יראת האלוהים ושמירת מצוותיו, שלכאורה אין להם רקע מתאים במגילה עצמה. כך היא מותירה במקור יצירה ספקנית, אנטי-דתית ואנטי-מקראית, מושפעת על ידי לשון ארמית, ואף על ידי תרבות יוונית. יצירה זו 'תוקנה' לדעתם באורח מלאכותי בידי כונסי כתבי הקודש כדי שתוכל להישאר בכתובים בלי לפגום ביסודות המקרא. דרך זו מותירה אחריה הריסות בכל מקום שתשלח את ידה בו. אין בה פרשנות נאותה של המקרא כמות שהוא, ובוודאי אין בה נאמנות לתוכן ולהשקפה הנובעים מן הכתוב. העוקץ הכפרי והפופולריות המתלווה אליו בימינו נותנים לה כוח רב. עם זה, היא מעלה שאלות חשובות, לעתים מכריעות, ואפשר ליטול את ארסיותה על ידי התמודדות ראויה עם השאלות שהיא מעלה.

3. אנציקלופדיה מקראית (ערך 'קהלת'), כרך ז, עמ' 73-81.

III. הדרך השלישית מקבלת את המגילה כפי שהיא ונמנעת מניסיון 'לפשט' אותה, לא על ידי פירושים דחוקים ולא על ידי תיקונים, תרגומים וחיתוכים⁴. דרך זו רואה במגילה לבטים כנים של מאמין אינדיבידואליסט שנפגש בספקות נוקבים ונתקל בסתירות עמוקות אשר אין בכוחו ליישכן. עם זאת, הוא מחזיק באמונתו ומביע בבידור את קוצר דעתו ואת אי-האפשרות ליישב את הספקות ואת ההבלים המתגלים במציאות. אמנם האמונה נפגעת ביסודותיה, ואין לאדם דרך לשקמה, אך אף על פי כן, יש לאחוז בה מתוך נאמנות מלאה גם בשאלות שאינן פתורות.

לדעתו של מ"צ סגל (מבוא המקרא, ירושלים תש"ו, עמ' 708):
"החוקרים טועים בניסיונם למצוא בקהלת עקביות פילוסופית לפי היגיון לועזי". קהלת היא יצירה סובייקטיבית, ומחברה הוא "בעל מזג חם ונפש פיוטית, שרגשותיה (ורעיונותיה) מתחלפים לפי מצב רוחו והשפעת סביבתו... מזמן לזמן".

דרך זו, הספקנית, נראית תואמת יותר את פשוטי המקראות, שיש בהם הרהורי ספק וכפירה, ואף יותר מזה. אך עם זה, המסקנה של "סוף דבר" בנויה על האמונה המקובלת, אשר בזכותה נכנסה מגילת קהלת לכתבי הקודש.

לדרך זו וריאציות אחדות מבחינת המבנה.

1. היצירה נושאת אופי של 'ומן' שנכתב בפרקי זמן שונים, וכך יש להבין את הסתירות ואת חוסר הבהירות והקשר בתוך המגילה.

2. המגילה כוללת בתוכה הבעות של מצבי רוח שונים של משורר מיואש ומפוקח, שבגללם אין למגילה מבנה בעל קשר בהיר.

4. ראו מ"צ סגל, מבוא המקרא, ספר שלישי, עמ' 703-717.

3. בכל זאת, יש מבנה וקשר מסודר בהרצאת העניינים, שיסודם ביראה וחכמה יחד עם שמחת חיים בחשבון מדוד, ויש גם אמונה תוך ספקות ולבטים והכרת קוצר דעתו של האדם מלפותרם⁵.

ב. מגילת קהלת: מונולוג רב קולות – מקהלה של ארבעה קולות באיש אחד

ברצוני להציע דרך רביעית. הנחת היסוד הראשונה שלי היא כי המגילה היא יצירת חכמה מתוכננת שיש לה תכלית ומגמה, והיא מבוססת על ויכוח סמוי בין קולות שונים המרכיבים יחד את 'מקהלת קהלת'⁶. הנחה זו מפרשת את השם החרגי "קהלת" (בצורת בינוני-נקבה) לא רק על הקהל השומע⁷, כי אם על 'הקהל' המדבר (=המקהלה). לפי הנחה זו, קהלת היא מקהלה של אישיות אחת, ובתוכה קולות שונים המתווכחים ביניהם, וכולם יחד הם "אני קהלת".

את הרעיון המחקרי המודרני, שלפיו יש בקהלת דעות שונות של דוברים שונים, כבר הביא ראב"ע⁸, והוא דחה אותו מפני הכתובים המפורשים: "אני קהלת... (א' יב), "ויתר שהיה קהלת חכם..."

5. ראו המבוא של אשר וייזר לקהלת, נדפס גם בספר המבואות לספרי התנ"ך, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 300-312.

6. מבין הקדמונים, ר' יצחק עראמה בפירושו 'עקדת יצחק' פירש את המגילה בדרך דומה כוויכוח סמוי. גם ר' מנחם המאירי (במבוא למשלי) ראה את קהלת כוויכוח פנימי מלא מבוכה והתמודדות של המאמין. יש חוקרים המציגים תמונה דומה אך בכיוון הפוך: התמודדות של הספקן מול אמונת החכמה השמרנית, במגמה להטיל בה את ספקותיו, ראו אנציקלופדיה מקראית (ערך 'קהלת'), כרך ז, עמ' 74-75.

7. ראו קהלת רבה פרשה א' ב; ויקרא רבה פרשה כ"ח; ורש"י לפתיחת הספר.

8. בפירושו לקהלת ז' ג; וראו במבוא של 'דעת מקרא', עמ' 26.

פשר קהלת

(י"ב ט), ועוד. הכיוון המוצע כאן פותר את קושיות ראב"ע וגם שומר על אחדות המגילה. אף שיש במגילה דעות שונות וקולות של דוברים שונים, מכל מקום כולם עולים מתוך "קהלת" אחד. כך משתלכות גישות שונות לדרך אחת, השומרת על הפשט ועל אחדות המגילה כיצירה מתוכננת.

דרך זו מציגה חידה אשר פתרונה רמוז במגילה עצמה, והיא מגרה את הסקרנות של המאמינים ומעוררת בהם עניין, לעומת הדרך הספקנית, אשר קוסמת ללבם של בעלי לבטים, בפרט בדור תהפוכות כשלנו. הנחה זו הביאה אותי לגילויים רבים בתוך המגילה אשר חיזקו בי את הביטחון בדרך פרשנית זו. דרך זו מצמצמת את 'קסם הפיתוי' שיש ביצירה 'אנטי־ממסדית וספקנית' בתוך המקרא, שרובו יציב וחד־משמעי. אולם גם כך נותרת קהלת יצירה חריגה, מלאת אומץ אמוני בלתי רגיל, בעצם העלאת הספקות לכלל יכוח.

נוסף לזה, לפי תפיסה זו עולה חשיבות היצירה הדרמטית כתופעה ייחודית במקרא ובספרות החכמה, מבחינה אמונית ואמנותית, ובפרט מבחינה חינוכית.

יש לתפיסה זו גם השלכות על דרך לימוד המקרא בכלל. לעומת מחקר השוואתי המשווה את התנ"ך לספרות מקבילה שמחוצה לו, לפי דרכנו יש חשיבות להעמקה במקרא עצמו. הפתרון של חידת קהלת נעוץ אפוא במערכת ניגודית של יכוח פנימי. בוויכוח מופיעות דעות ותפיסות שונות במבנה שלם, במגמה לסתור את רובן. יש דעות אשר נשללות בקצרה, ויש דעות שמובאות במכוון באריכות עד אבסורד - כל זה במבנה מתוכנן של מונולוג דרמטי, רב קולות, שלכל אחד מהם יש אחיזה בנפשו של קהלת.

ויכוח מעין זה ניתן למצוא במקרא, בצורה מצומצמת, במזמורי הלכטים בשאלת הגמול בספר תהילים⁹. ממזמורים אלה ברור שרעיון זה - ויכוח בין קולות שונים בתוך נפשה של אישיות אחת - הוא רעיון מקראי מוכר ואינו פרי המודרנה. לפיכך יש מקום לפרשנות כזאת גם במגילת קהלת, בייחוד מפני ששאלת הגמול מופיעה בה כשאלה חשובה.

במגילה נשמעים ארבעה קולות עיקריים, מקהלה של ארבעה אנשים באיש אחד: העמל, איש המעשה; החכם המתבונן; הכסיל הנהנתן; וירא האלוהים, המופיע אחרי הייאוש הראשון, וקולו נשאר הקול היחיד שימשיך להישמע ביום המוות, עד הסוף.

כדי להבין את המגילה, עלינו לבחון אותה בכמה מישורים. תחילה עלינו להתבונן במבנה הכללי של המגילה, גם בהנחות היסוד שלה וגם בהבנת מהלך המגילה מתחילה ועד סוף. אחר כך נשית את לבנו לביטויי מפתח שבמגילה: "תחת השמש" או "תחת השמים", "הבל" או "רוח".

בשלב השלישי נתמודד עם שלושת התחומים של הוויכוח המתנהל בנפש קהלת - הלוא הם: החכמה, המעשה והשמחה - שהם, לפי פירושונו, שלושה קולות של דמויות מופשטות: החכם, העמל והנהנתן¹⁰, המדברות כולן מפי "אני" אחד: "קהלת". כך

9. "נָאֵם פֶּשַׁע לְרָשָׁע בְּקֶרֶב לִבִּי... (ל"ו ב); "ואני כמעט נָטִיו רגְלִי... כי קָנַאתי בהוללים... (ע"ג ב-ג); "אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח" (קל"ט ז).
10. שיח בין דמויות כאלה, יש לו מקבילות בספרות החכמה הבבלית והמצרית, שקדמה לחכמת יוון דורות רבים, ראו ש' שפרה וי' קליין, 'עתה הגד מה טוב' (דו שיח בין ארון לעברדו), בימים הרחוקים ההם, תל-אביב תשנ"ו, עמ' 574-580. הפילוסופיה היוונית נטתה לעבור למושגים יותר מופשטים, כמו 'הטוב, הערב והמועיל', ראו אריסטו, ספר המידות ספר ח' פרק ב (תרגום ליבס עמ' 189); חלוקה לפי מושגים אלו הובאה אצל ר' יצחק עראמה, עקדת יצחק, שער יב.

פשר קהלת

נוצר מונולוג רב קולות שעיקרו עימות נוקב בין דמויות ותפיסות שונות המתרוצצות בנפש האדם, ולעומתם, הקול הרביעי המייצג את ירא האלוהים, אשר מתייצב כנגד כולם, ונותר לברו אל מול המוות. כך עולה ומתבהרת המסקנה הסופית של הספר, המבוססת על יראת אלוהים ומשפטו, שנועדה לשכנע את המלך בן האנוש על כל שלושת פרצופיו.

לסיכום, נוכל לבדוק את השקפת העולם של קהלת על פי כמה מתוך עשרות העימותים הגלויים והנסתרים שבמגילה.

ג. מבנה המגילה

כדי להבין את המבנה הכללי של המגילה יש לשים לב תחילה לכמה דברים.

1. אחד עשר הפסוקים הראשונים הם מעין מבוא, אשר מניח יסודות חשובים להתפתחות היצירה, לקראת 'העלילה', המופיעה כמונולוג רצוף ויכוחים ומתחילה בא' יב: "אני קהלת הייתי מלך בירושלם".

2. חלוקת הפרקים מוטעית במחצית המקרים בערך, והראשון בהם הוא פרק ב'. מתחילת "אני קהלת" עד סוף פרק ב' יש רצף ברור.

בפרק ג', בשיר העתים, נפתחת יחידה חדשה.

הפסוק האחרון בפרק ד': "שמור הגלך כאשר תלך אל בית האלהים", פותח לא רק יחידה חדשה, אלא סגנון חדש, המבוסס על דיבור בגוף שני, בניגוד מובהק לסגנון ה'אני' ששלט במגילה עד שם. זהו גם המקום שבו אנו שומעים נאום ראשון ערוך ומסודר של הדמות הרביעית בקהלת, דמותו של ירא האלוהים: "כי ברב

חלומות והבלים ודברים הרבה, כי את האלהים ירא" (ה' ו), אולם אחריו חוזרים הקולות המוכרים ברצף ברור עד סוף פרק ו'. גם מי שמתקשה לקבל את פתרון הכפילויות והסתירות על ידי הרעיון של קולות שונים מפיו של "אני קהלת", חייב להודות כי סגנון הדיבור בגוף שני מבטא בוודאי דמות אחרת, השונה מן ה'אני' הדובר עד הנה ומנוגדת לה. דמות זו תהפוך דומיננטית בסוף המגילה. כאן אנו רואים בבהירות עד כמה מושרשים פסוקי "סוף דבר..." בתוך המגילה, ואינם "תוספת של עורך מאוחר, שרצה להכשיר את קהלת"¹¹, אלא דברי הסיכום של ירא האלוהים, והם חלק אורגני מן המגילה.

3. יש מעין סיכום ביניים במחצית, בסוף פרק ו', והוא נשמר בחלוקת המסורה. אם נקרא את המגילה כמערכת של חיים ומוות, הדגש עובר בתחילת פרק ז' מצד החיים בצל ידיעת הסוף, אל "סוף כל האדם" (ז' ב), שמקרין על החיים. בחלק הראשון, החיים נמצאים במרכז והמוות ברקע, והשאלות העיקריות בוויכוח עולות מהעימות בין העמל והנהנה מעמלו מול שיפוטו של החכם. ואילו בראש פרק ז' הדגש עובר אל המוות ומשמעותו, ועיקר הוויכוח ניטש בין החכם לבין ירא האלוהים על משמעות המוות לאנשים החיים. החכם והירא גם נשארים אחרונים בוויכוח, עד לשיא בפרק י"ב, שעיקרו התמודדות ישירה, נועזת ועמוקה ביותר, עם המוות עצמו.

באופן זה נחלקת המגילה, אחרי הפתיחה, לשני חלקים דומים באורכם (כפי ששמרה לנו המסורה), והם קשורים זה בזה באופן הדוק. פרט לשתי מחציות אלו קשה לקבוע חלוקה מבנית חדה לפי

11. אנציקלופדיה מקראית (ערך 'קהלת'), כרך ז, עמ' 76.

הדרך המקובלת. די לנו בדוגמא אחת כדי להיווכח בקושי שבחלוקה כזאת הרצאת הדברים מפרק א' פס' יב עד סוף פרק ב' היא אחידה ורצופה. אך אפילו הניסיון לקבוע חלוקה בסוף פרק ב' הוא בעייתי קצת. קל לראות קשר הדוק בין פרק ג' ט-י: "ראיתי את הענין אשר נתן אלהים לבני אדם לענות בו", לבין פרק א' יג-יד: "הוא ענין רע נתן אלהים לבני אדם לענות בו", כך גם בין פרק ג' יד-טו: "ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם... מה שהיה כבר הוא, ואשר להיות כבר היה", לבין פרק א' ט: "מה שהיה הוא שיהיה, ומה שנעשה הוא שיעשה". קשרים אלה מערערים אפילו את החלוקה החדה של סוף פרק ב'.

ניסיון נוסף לסיים חלק זה בסוף שיר העתים (ג' טו) גם הוא לא יצלח, מאחר שפרק ג' טז-יז: "כי עת לכל חפץ, ועל כל המעשה, שם" כולל את עיקר התשובה לתזה של פרק ג' א: "לכל זמן, ועת לכל חפץ תחת השמים".

על כן יש לנקוט בעמדה גמישה יותר, שתתאים ליצירה כזאת, ולציין מעברים וציוני דרך בצורה עדינה יותר וחדה פחות מן החלוקה החותכת. הרעיון של ויכוח פנימי בין שלוש הדמויות והדמות הרביעית יכול להסביר היטב את המעברים הללו, את הכפילויות ואת הסתירות הפנימיות שבמגילה ואף את המבנה שלה. בניגוד לאיוב, שהוא יצירה מקראית קלסית, בקהלת מתנהל הוויכוח במבנה 'חתרני', שמייצג ויכוח סמוי בנפש האדם, ולפיכך אין כאן הגדרה פורמלית ומוצהרת מי הוא הדובר בכל פעם, ואין הפרדה בין ה'קולות' של הדוברים השונים. עלינו למצוא את המעברים בעצמנו. 4. לכן סידרנו את המגילה בשש מערכות, שלוש בכל מחצית. שיר העתים בפרק ג' מסמן את המעבר מהמערכה הראשונה לשנייה, בעוד הקשר הדרמטי ביניהן נשמר. המעבר לסגנון גוף שני הוא

המעבר מהמערכה השנייה לשלישית, ובסוף פרק ו' מסתיימת המחצית הראשונה.

פרק ז' כולו הוא מערכה רביעית, ובה מתעמת החכם עם החכמה: "אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני" (ז' כג).

בתחילת פרק ח' מופיע שוב ירא האלוהים אל מול החכם, והדיון נמשך לאורך המערכה החמישית, ואף מתפתח עם חזרת הדמויות האחרות, עד למיצוי הוויכוח בין הדמויות עת כל אחת מהן משמיעה את דברה המסכם, לקראת סוף פרק ט' (טז).

היחידה הבאה היא גם המערכה האחרונה לפי פירושונו. היא מתחילה ב"דברי חכמים..." (ט' יז), ולא ב"זבובי מות..." (י' א), וסימון פרק י' מוטעה, כפי שמצאנו בסימון פרק ב', פרק ה' ופרק ו'. כך הדבר גם בסימון פרק י"ב.

5. במערכה האחרונה אנו שומעים שני נאומי סיכום: החכם מגן על יתרון החכמה (למרות כל המגבלות, שכבר התבררו גם לו), וירא האלוהים נותר היחיד שמתייצב חזיתית אל מול המוות. הדמויות האחרות עוברות למצב של הקשבה דרוכה, בעוד החכם והירא פונים בכל פעם אל דמות אחרת, כשהם מתכוונים בעצם לדמות 'המלך' הנוטה למוות.

פרקים י"א-י"ב (עד פסוק ח), נאומו האחרון של ירא האלוהים, עומדים בניגוד ברור גם למבוא וגם למגילה כולה. השוני הוא גם בסגנון וגם בתכנים - אין בהם עוד שום ביטוי בגוף ראשון, כי ה'אני' סיים את דבריו - והמחזוריות המעגלית שבמבוא נשברת כאן כליל, ועם זה נעלמות גם הקביעות המוצקות של "אין יתרון", "אין חדש", "אין זכרון", המבוססות כולן על 'ידע מוצק' ועל מחזוריות ידועה. במקומן מופיעה עמדת היראה כלפי האלוהים, ושבה חוסר היכולת לדעת הוא העיקר.